

ТМГ. XXXVII	Бр. 3	Стр. 1199-1220	Ниш	јул - септембар	2013.
-------------	-------	----------------	-----	-----------------	-------

UDK 323:314.32.063(=214.58)(497.11-12)

Прегледни рад

Примљено: 23. 05. 2013.

Ревидирана верзија: 09. 09. 2013.

Одобрено за штампу: 10. 09. 2013.

Биљана Станковић

Горан Пенев

Институт друштвених наука

Центар за

демографска истраживања

Београд

**НАЦИОНАЛНОСТ МАЈКЕ КАО КЉУЧНА ОДРЕДНИЦА
ВАНБРАЧНОГ ФЕРТИЛИТЕТА У ПОГРАНИЧНИМ
ОПШТИНАМА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ:
РОМКИЊЕ У „ЖИЖИ“***

Апстракт

Од раних седамдесетих година прошлог века уз остале промене у партнерском и брачном понашању у свим европским земљама забележен је пораст рађања ван брака, али уз присуство великих разлика између регија и земаља. Разлике постоје и на нижем територијалном нивоу, што важи и за Србију. Посебна пажња посвећена је југоисточној Србији и њеним пограничним општинама.

У раду се ванбрачна рађања посматрају првенствено са становишта етничке припадности мајке, која је у многим случајевима утврђена као врло важна одредница великих разлика у њиховој распрострањености, а од посебног значаја су ванбрачна рађања Ромкиња. Сваки двадесети становник југоисточне Србије је ромске националности, али њихова рађања представљају трећину ванбрачног фертилитета тог подручја. У раду се наводе и неки од главних налаза недавно спроведеног квалитативног истраживања о ванбрачним рађањима, а који се тичу испитаница ромске етничке припадности.

Кључне речи: ванбрачна рађања, југоисточна Србија, етничка припадност, Ромкиње, квалитативно истраживање

penev@sezampro.rs

* Рад представља део пројекта *Истраживање демографских феномена у функцији јавних политика у Србији* (евиденциони број: 47006), који је финансиран од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

**MOTHER'S ETHNICITY AS A KEY FACTOR IN
EXTRAMARITAL FERTILITY IN THE BORDER
MUNICIPALITIES OF SOUTH-EASTERN SERBIA:
ROMA WOMEN IN FOCUS**

Abstract

Since the early 1970s, one of the changes in marriage-related behaviour in all European countries has been an increase in extramarital births. However, there have been considerable differences among different regions and countries. There have also been differences at the lower territorial levels, which is also the case in Serbia. We give particular attention to south-eastern Serbia and its border municipalities.

In this paper, we consider extramarital births primarily in terms of the mother's ethnicity, which has in many cases been a strong predictor of the large differences in the share of extramarital births, and which is especially significant in the case of the Roma women. One in twenty people in south-eastern Serbia is Roma, but Roma extramarital births constitute one third of all extramarital births in this region. This paper includes some of the main findings of the recent qualitative research on extramarital births by the Roma women.

Key Words: extramarital births, south-eastern Serbia, ethnicity, Roma women, qualitative survey

*НЕКЕ ОД ОСНОВНИХ ОДЛИКА ФЕНОМЕНА РАЂАЊА
ВАН БРАКА У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ*

У доба тзв. златне ере брака у Европи је брак био скоро универзалан, склапао се у млађем узрасту и био релативно стабилан, а од раних седамдесетих година прошлог века партнерско и брачно понашање се мења. Тако се смањењем стопа склапања брака и повећањем старости при закључењу брака, порастом развода и кохабитација, повећава и удео деце рођене ван брака. У већини европских земаља највише рађања ван брака одвија се у оквиру заједница, кохабитација (Kiernan, 2002). Ипак, оне обично представљају стадијум у брачном процесу, често су увод у брак или брачна „проба“, а ређе су алтернатива браку (Nickel, Liefbroer, & Poortman, 2012). Истраживања указују на то да се жене радије одлучују за брак него за наставак кохабитације услед жеље за трајнијим везивањем за партнера, учвршћивањем везе и обезбеђивањем остваривања права деце (Kiernan, 2001). Потврђено је да су кохабитационе везе које после рођења детета нису прерасле у брак знатно подложније раскиду него брак, па су и деца која расту с родитељима који живе у ванбрачној заједници изложена већем ризику њиховог

разлаза него деца чији родитељи живе у браку (Andersson, 2002; Liefbroer & Dourlein, 2006). У европским размерама, свако пето дете рођено у кохабитацији пре свог петог рођендана искуси разлаз својих родитеља, а тек свако десето дете рођено у браку или накнадно озваниченој ванбрачној заједници (Kiernan, 2002). Стога се порасту самохраног материнства, често у контексту рађања ван брака, и његовим импликацијама, све више посвећује пажња истраживача. Обимна *Анкета о фертилитету и породици спроведена у 17 европских земаља, Америци, Канади и Новом Зеланду* упутила је на важан закључак да се промене у „реконструкцији“ породице одвијају различито међу земљама, али уз присуство универзалног тренда да се одгајање деце од родитеља у браку „помера“ мање према родитељима који живе у кохабитацији, а више ка самим мајкама (Neuveline et al., 2003, p. 49).

Велики пораст удела ванбрачних рађања у земљама у транзицији након 1990. године, као резултат повећаног рађања међу самохраним мајкама као и међу паровима у кохабитацији, често је концентрисан на ниже социјалне слојеве (Hamplova, 2007; Chaloupkova, 2007; Zeman, 2007). Међутим, негативна корелациона веза између нивоа образовања и нивоа ванбрачног рађања утврђена је и у земљама као што су Холандија, Норвешка, Француска, Аустрија, Немачка, В. Британија и Италија (Perelli-Harris et al., 2012). Исто важи и за Србију, где се са повећањем образовног нивоа смањује заступљеност ванбрачних рађања, која је најнижа управо код најобразованијих жена (Пенев и Станковић, 2010, стр. 12).

Велике разлике у уделима ванбрачних рађања у европским земљама које су постојале почетком седамдесетих година прошлог века присутне су и у актуелно време, када се крећу у великом распону од око 7%, у Грчкој, до близу 65% на Исланду. Условљене су историјским и културним контекстом, утицајем традиције и цркве, преовлађујућим моралним стандардима и културним нормама, законском регулативом и политиком према породици, економским и политичким условима у земљи. Разлике постоје и на нивоу европских регија, као и на нижем територијалном нивоу, што важи и за Србију (Станковић и Пенев, 2012, стр. 191–192). Последње две деценије, али и раније, јасно се издвајају две зоне, а разлике међу њима постају све наглашеније. Зона високог удела ванбрачних рађања простира се углавном на истоку земље, а зона ниског, односно умерено ниског удела рођених ван брака је на западу Централне Србије. Разлике су условљене бројним социјално-економским и демографским факторима, а међу њима посебно образовном структуром и економским положајем женског фертилног становништва, националним саставом, нивоом адолесцентног фертилитета. Од значаја су и преовлађујуће норме понашања, присуство традиционалних норми које промовишу рађање у браку, распрострањеност обичајних бракова.

У овом раду ванбрачна рађања у Србији (без Косова и Метохије) посматрају се првенствено са становишта етничке припадности мајке, која је важна одредница великих разлика њихове распрострањености, а посебна пажња посвећена је подручју које обухвата пограничне општине у југоисточној Србији. Програмом обраде и публиковања података демографске статистике усвојеним у Републичком заводу за статистику Србије (РЗС), а који се тичу рађања по брачности на nižем територијалном нивоу (насеља и општине) нису уопште, или су обухваћена само најосновнија обележја (број рођених у браку и ван брака). Стога су у овом раду готово искључиво коришћени подаци табела РЗС-а урађених по посебном захтеву аутора чланка, што нарочито важи за додатна израчунавања која су била неопходна за анализу. Исти подаци су коришћени и приликом анализе на вишем територијалном нивоу (Србија). За југоисточну Србију подаци су добијени збиром података за општине које припадају Нишавском, Топличком, Пиротском, Јабланичком и Пчињском округу. Само неки од података који се наводе у овом раду се објављују и у редовним годишњим публикацијама РЗС-а, односно Савезног завода за статистику (*Демографска статистика, Општине у Републици Србији, Општине и региони у Републици Србији*). С обзиром на ово опште методолошко објашњење о изворима података и њиховој доступности, у раду нису посебно навођени извори података који се тичу Србије и југоисточне Србије.

ВАНБРАЧНА РАЂАЊА У СРБИЈИ: НЕКЕ БИТНЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ

Тренд повећања удела деце рођене ван брака у укупном броју живорођења присутан је и у Србији у последње две деценије. Почетком деведесетих година прошлог века приближно свако седмо дете било је рођено ван брака (13,6% у 1990–1992), а почетком 2000-их свако пето (табела 1). Према последњим расположивим подацима, за период 2009–2011, готово свако четврто дете рођено је ван брака (23,7%), што значи да је за две деценије удео повећан за десет процентних поена (табела 1). Ипак, у европским оквирима, Србија спада у групу земаља са умерено високим уделом ванбрачних рађања. За разлику од укупног броја живорођења, а посебно живорођења у браку, која показују јасну тенденцију значајног смањења, рађање ван брака је имало јасну тенденцију повећања. Број живорођене деце у браку је просечно годишње опао са око 77.000 у периоду 1990–1992 година на око 52.000 у периоду 2009–2011 година, а рођених ван брака је повећан са 12.000 на 16.000.

Табела 1. Рађања по брачности. Србија и југоисточна Србија
(по окрузима), 1990–1992, 2001–2003, 2009–2011 и
по годинама од 2006. до 2011.

Table 1. Live births by marital status. Serbia and south-eastern Serbia
(by districts), 1990-1992, 2001-2003, 2009-2011, and
annually from 2006 to 2011

Округ	1990–1992	2001–2003	2009–2011	2006	2007	2008	2009	2010	2011
	просечно годишње у периоду			годишње					
Живорођени (свега)									
Србија	89241	78520	68067	70997	68102	69083	70299	68304	65598
Југоисточна Србија	14425	11823	8737	10246	9562	9421	9194	8726	8290
Нишавски округ	4289	3647	3345	3558	3425	3380	3436	3400	3199
Топлички округ	1358	1101	761	964	834	827	825	727	731
Пиротски округ	1076	809	630	700	731	668	658	630	601
Јабланички округ	3162	2596	1848	2180	1935	1953	1914	1878	1751
Пчињски округ	4540	3671	2153	2844	2637	2593	2361	2091	2008
Живорођени у браку									
Србија	77101	62131	51943	55007	52907	53336	54005	51935	49890
Југоисточна Србија	12737	9536	6696	7994	7450	7236	7074	6639	6375
Нишавски округ	3766	2852	2630	2788	2712	2635	2729	2651	2511
Топлички округ	1162	827	522	680	584	588	575	503	489
Пиротски округ	979	683	505	573	617	536	533	501	482
Јабланички округ	2752	2086	1376	1685	1512	1474	1443	1359	1326
Пчињски округ	4078	3088	1662	2268	2025	2003	1794	1625	1567
Живорођени ван брака									
Србија	12140	16389	16124	15990	15195	15747	16294	16369	15708
Југоисточна Србија	1688	2287	2041	2252	2112	2185	2120	2087	1915
Нишавски округ	523	795	715	770	713	745	707	749	688
Топлички округ	196	274	239	284	250	239	250	224	242
Пиротски округ	97	126	124	127	114	132	125	129	119
Јабланички округ	410	510	472	495	423	479	471	519	425
Пчињски округ	463	583	491	576	612	590	567	466	441
Удео рођених ван брака (%)									
Србија	13,6	20,9	23,7	22,5	22,3	22,8	23,2	24,0	23,9
Југоисточна Србија	11,7	19,3	23,4	22,0	22,1	23,2	23,1	23,9	23,1
Нишавски округ	12,2	21,8	21,4	21,6	20,8	22,0	20,6	22,0	21,5
Топлички округ	14,4	24,9	31,4	29,5	30,0	28,9	30,3	30,8	33,1
Пиротски округ	9,0	15,5	19,7	18,1	15,6	19,8	19,0	20,5	19,8
Јабланички округ	13,0	19,6	25,5	22,7	21,9	24,5	24,6	27,6	24,3
Пчињски округ	10,2	15,9	22,8	20,3	23,2	22,8	24,0	22,3	22,0

Извор: На основу података из табела РЗС-а рађених по посебном захтеву аутора чланка

Сличне тенденције су присутне на целој територији Србије, а такође и на подручју југоисточне Србије, које обухвата Нишавски, Топлички, Пиротски, Јабланички и Пчињски округ (табела 1). Током 2000-их година, а нарочито након 2005. године, знатно је повећан број општина са уделима рођених ван брака који премашује 30%.

Према последњим расположивим подацима (за 2011), у чак 11 општина удео је преко 30%. Посебно се издвајају: Сурдулица и Бела Паланка са по 40%, Ражањ, Црна Трава и Алексинац са по 50%, и Бојник са 60%. Општина Бојник и даље предњачи према уделу ванбрачних рађања, већ годинама преко половине свих рођења је ван брака. Са 58% у периоду 2009–2011. то је општина са убедљиво највећим уделом рађања ван брака на подручју југоисточне Србије, и стално у врху на нивоу Србије.

Значај старости мајке

Једно од основних обележја ванбрачних рађања је диференцираност по старости. Старосни модел рађања ван брака у Србији се битно разликује од старосног модела рађања у браку. Специфичност се огледа у високим уделима рађања ван брака код најмлађих мајки, тј. мајки млађих од 15 година и мајки адолесцентног узраста (15–19 година). Повећањем старости мајке, удео рођених ван брака опада, а оно је најинтензивније код жена које се налазе у оптималној репродуктивној старости (20–34). Међутим, код жена старијих од 35 година, удели рођених ван брака се повећавају са старошћу (Пенев и Станковић, 2010, стр. 6–7).

Почетком 2000-их, као и десет година касније, практично сва рађања мајки млађих од 15 година су рађања ван брака. Код адолесценткиња (15–19) удео је врло висок и растући – 2001. године износи 51%, а 2011. 67%. Код старосних група са највишим специфичним стопама фертилитета (20–34) удели рађања ван брака опадају са старошћу. У 2001. години, најмање живорођења ван брака регистровано је у старосној групи 25–29 година (14,1%) и групи 30–34 године (15,2% – Пенев и Станковић, 2010, стр. 5). И десет година касније, удели рођених ван брака најнижи су међу женама из те две петогодишње старосне групе – у групи 25–29 година удео износи 17,9%, а у групи 30–34 удео је рекордно низак (16,7%). Приближавањем крају репродуктивног периода, ниво фертилитета опада, али се повећава удео рођених ван брака – у старосној групи 45–49 година износи 31% и 2001. и 2011. године.

И у југоисточној Србији је највећа заступљеност ванбрачних рађања код адолесценткиња, код млађих од 15 година је практично 100%, док су код мајки млађих од 20 година удели врло високи. Почетком 2000-их свака друга мајка узраста 15–19 година је родила ван брака, а у периоду 2010–2011. две од три мајке тог узраста родиле су ван брака. Почетком 2000-их, као и крајем те деценије, најмање рођених ван брака је у старосној групи 30–34 године, у 2001. износио је 12,5% а у 2011. години 14,4%.

Разлике по нивоу образовања

Ниво образовања представља једну од главних детерминанти ванбрачног фертилитета, а повезан је са старошћу када се почиње са рађањем, са економском активношћу жена, са применом контроле рађања, са ставовима према браку и другим факторима. Супротно неким распрострањеним схватањима да су ванбрачна рађања у модерном друштву присутнија код високообразованих жена, подаци за Србију, али и неке друге европске земље, нарочито у транзицији, показују да је највећи удео ванбрачних рађања присутан код жена без школске спреме. Највећи удео ванбрачних рађања је код најмање образованих и приметно се смањује с повећањем нивоа образовања мајке (Пенев и Станковић, 2010, стр. 12–13). Највећи удео ванбрачних рађања је присутан код жена без школске спреме, односно с непотпуном основном школом. Према последњим расположивим подацима (2011), код жена без школе удео рађања ван брака је 84%, а код жена са непотпуном основном школом 81%. Међу мајкама са средњом школом свака пета рађа ван брака, док међу мајкама са факултетским образовањем тек свака десета.

Сличне релације су присутне уназад неколико деценија, с тим што је тренд повећања удела рођених ван брака присутан код свих образовних група. Међутим, због побољшања образовне структуре, међу женама које рађају ван брака смањује се удео оних без образовања, а повећава удео жена са средњом, вишом или високом школском спремом. Према подацима за 2011. годину, 60% деце рођене ван брака родиле су мајке које имају најмање средњу школу.

Истоветне тенденције и основне карактеристике у вези с образовном структуром присутне су и код ванбрачних рађања у југоисточној Србији. Разлике које постоје се пре свега односе на вредности удела ванбрачних рађања у укупном броју рођених по школској спреми. У југоисточној Србији удели рођених ван брака су нижи код сваке образовне групе, а апсолутно највећа разлика је код најмање образованих – код мајки без школе, републички просек је 84%, а у југоисточној Србији 78%; с непотпуном основном школом 81% према 74%, с основном школом 47% према 41%. Међутим, због неповољније образовне структуре женског фертилног становништва која је присутна на том подручју, разлика у уделу рађања ван брака у односу на просек за целу земљу је минимална.

У југоисточној Србији већи је удео жена (без школе или са непотпуном основном школом) међу мајкама које рађају ван брака. Тако на пример, 2011. године у југоисточној Србији 28% деце рођене ван брака родиле су мајке без или са непотпуном основном школом, док је

на нивоу Србије као целине њихов удео „свега“ 16%. Због тако значајно већег удела жена без формалног образовања међу женама које рађају ван брака, разлика у просечном учешћу ванбрачних рађања у југоисточној Србији у односу на републички просек је минимална (23,4% према 23,7%).

Општа констатација о значају образовне структуре за ниво ванбрачног фертилитета важи и код нижих територијалних целина југоисточне Србије, као што су општине и окрузи. Разлике које постоје по појединим образовним групама готово искључиво се односе на достигнуте уделе рођених ван брака. Присутне су значајне годишње осцилације, али је то и разумљиво с обзиром на популациону величину округа и нарочито општина, као и на мали број живорођења, посебно код жена без школе, односно са највишим образовањем.

Ванбрачна рађања као важна „етничка карактеристика“

У етнички хетерогеној Србији разлике у погледу заступљености рођених ван брака у укупном броју рођених су јасно приметне с обзиром на националност мајке. Кроз националну припадност огледају се специфичне социокултурне особености, као и старосне и остале демографске карактеристике, које имају утицаја на ниво рађања ван брака. Статистички подаци о фертилитету по националној припадности мајке, за последњих 20 година, али и раније, упућују да се по високом фертилитету издваја неколико етничких група. То су пре свега Роми, који имају изразито високе уделе ванбрачних рађања, а који последњих година премашују 80% укупног броја живорођења мајки ромске припадности. Према најновијим подацима демографске статистике, који се односе на 2011. годину, од укупног броја живорођења Ромкиња, 86% су ван брака. То значи да је приближно свако осмо дете у Србији рођено ван брака (13%) родила Ромкиња. С друге стране, мање од 4% укупног броја рођене деце у Србији родила је мајка ромске националне припадности. Притом, исте године, према пописним резултатима, Роми учествују са само 2% у укупном становништву земље.

Старосни модел фертилитета Ромкиња знатно је другачији од доминантног модела у Србији. Оне рано почињу са прокреацијом, а касно завршавају са рађањем. С друге стране, њихова образовна структура је врло неповољна, велики је удео жена без школе, чак и међу младима, врло је ниска запосленост, и спадају у групу демографски најмлађих популација у Србији.

Поред Рома, у групи с натпросечним уделима ванбрачних рађања такође се налазе Власи и Румуни. Срби, који представљају изразиту већину, имају учешће ванбрачних рађања које је приближно, али стално незнатно испод републичког просека. У 2011. годи-

ни удео ванбрачних рађања код жена српске националне припадности износи 21%, док је просек за Србију 24%. Десет година раније, удео ванбрачних рађања код Српкиња износио је 18,3% а просек за Србију 20,4% (Пенев и Станковић, 2010, стр. 15). Код већине осталих етничких заједница удели ванбрачних рађања су такође око просека, али уз приметне годишње осцилације, пре свега услед малог броја живорођења.

Разлике у уделима ванбрачног фертилитета по националности су приметне и у југоисточној Србији, а општа констатација, посебно у погледу ванбрачног фертилитета Српкиња и Ромкиња, важи и за то подручје. Српкиње су почетком 2000-их учествовале са преко три четвртине у укупном броју живорођења, а десет година касније са преко четири петине. Њихов удео у укупном броју живорођења ван брака је знатно мањи, износио је између 52% и 60%. Ови подаци указују на ниже вредности учешћа ванбрачних рађања у укупном броју рађања те националности од просека за југоисточну Србију. Они су у трогодишњем периоду око 2002. односно 2010. године износили 14,9% и 16,0%. Те вредности су не само ниже од просека за југоисточну Србију, већ и од просека за Српкиње на нивоу целе земље.

За југоисточну Србију од посебног су значаја ванбрачна рађања припадника ромске етничке заједнице. У укупном броју ванбрачних рађања у југоисточној Србији Ромкиње су 2001. године учествовале са 30,3%, а 2011. године њихов удео је повећан на 32,5%. Према резултатима последњег пописа, Роми су учествовали са мање од 5% (4,8%) у укупном становништву тог подручја. Притом, према резултатима Пописа из 2011, 30% свих Рома у Србији живи управо на територији југоисточне Србије (45.000 од укупно 148.000) Поређења ради, на том подручју живи 14% свих Срба и 13% укупног становништва Србије.

Поред рађања Српкиња и Ромкиња, за југоисточну Србију су релевантна још једино и живорођења жена албанске националне припадности. Због бојкота Пописа 2011, не зна се тачан број становника албанске националне припадности. У недостатку званичних процена, за потребе овог чланка аутори су урадили прелиминарне процене (за општине Бујановац, Прешево и Медвеђа), на основу којих се дошло до резултата од укупно 64,2 хиљаде становника албанске националне припадности на подручју југоисточне Србије, што би представљало 6,9% његовог укупног становништва. Исте године, Албанке су учествовале са 6,7% у укупном броју живорођења, али се ти подаци морају узети с резервом, због највероватније већег необухвата виталних догађаја међу припадницима албанске националне припадности. Десет година раније, удео Албанки у укупном броју живорођења деце у југоисточној Србији био је двоструко већи (13,2%). Што се тиче рођених ван брака од стране Албанки, оне уче-

ствују с још мањим процентом у укупном броју рођених ван брака у југоисточној Србији (5,2% у 2011). Ти резултати указују на испод-просечан ниво ванбрачног фертилитета припадница ове националне заједнице. У 2011. години удео ванбрачних рађања Албанки у југоисточној Србији износио је 17,8%, и био је значајно нижи него код Ромкиња, као и приметно нижи од просека за подручје југоисточне Србије, али незнатно виши од удела ванбрачних рађања код мајки српске националне припадности (16,8%). Десет година раније, удео ванбрачних рађања Албанки је био знатно нижи, износио је 11,4%, али је био нижи и од удела ванбрачних рађања жена српске националне припадности (где је износио 15,1%). Ипак, и поред повећања удела рађања ван брака, ти проценти су знатно нижи од рођених ван брака на Косову и Метохији, где у 2000-им годинама износе око 40% (Станковић и Пенев, 2012, стр. 183).

*Пограничне општине југоисточне Србије:
без посебних специфичности*

Ако се одвојено посматра подручје које обухвата пограничне општине (Пирот, Димитровград, Бабушница, Црна Трава, Сурдулица, Босилеград, Трговиште, Бујановац, Прешево, Врање, Лесковац, Лебане, Медвеђа и Куршумлија) и подручје осталих општина југоисточне Србије, уочавају се разлике, али не битне, посебно не у скоријем периоду (2009–2011). Разлике су биле израженије почетком 2000-их година (2001–2003), када је у просеку удео ванбрачних рађања износио 16,7% у пограничним и око 22,6% у осталим општинама (табела 2). Разлика у односу на период 2009–2011. је пре свега у уделу ванбрачног фертилитета Албанки – нагло је повећан у односу на 2001–2003. Овом приликом треба имати у виду да су становници албанске националне припадности готово искључиво (99,8%) настањени на подручју пограничних општина. Промене и разлике у нивоу удела ванбрачних рађања у пограничним и осталим подручјима су пре свега резултат националне структуре становништва, а не неких других специфичности те две групе општина. У пограничним и осталим општинама југоисточне Србије трендови удела ванбрачних рађања Српкиња и Ромкиња су истоветни – они су растући. Та повећања су код припадница обе националности била интензивнија у пограничним општинама, што је утицало на практично брисање разлика по подручјима.

Табела 2. Живорођени у браку и ван брака. Србија и југоисточна Србија (у пограничним и осталим општинама), 2001–2003. и 2009–2011 (просечно годишње)

Table 2. Live births by marital status. Serbia and Southeastern Serbia (border and other municipalities), 2001-2003 and 2009-2011 (annual average)

Националност мајке	Србија		Југоисточна Србија		Југоисточна Србија пограничне општине		Југоисточна Србија остале општине	
	2001–2003	2009–2011	2001–2003	2009–2011	2001–2003	2009–2011	2001–2003	2009–2011
	Живорођени (укупно)							
Укупно	78520	68067	11823	8736	6497	4160	5326	4576
Српкиње	63440	56809	8830	7078	4063	2995	4767	4083
Албанке	1767	686	1700	597	1697	594	3	2
Ромкиње	2845	2689	1045	863	562	427	483	436
Остале и непоз.	10468	7883	248	198	176	144	72	54
	Живорођени у браку							
Укупно	62131	51943	9536	6696	5414	3230	4122	3466
Српкиње	51646	45285	7511	5945	3572	2578	3940	3367
Албанке	1535	551	1501	481	1499	479	2	2
Ромкиње	751	342	333	135	199	78	134	57
Остале и непоз.	8200	5765	190	136	144	95	47	41
	Живорођени ван брака							
Укупно	16389	16124	2287	2040	1083	931	1204	1110
Српкиње	11795	11524	1319	1134	491	417	828	716
Албанке	232	135	199	116	198	115	2	1
Ромкиње	2094	2346	712	728	362	349	349	379
Остале и непоз.	2268	2118	58	63	32	49	25	13
	Удео живорођених ван брака (%)							
Укупно	20,9	23,7	19,3	23,4	16,7	22,4	22,6	24,2
Српкиње	18,6	20,3	14,9	16,0	12,1	13,9	17,4	17,5
Албанке	13,1	19,7	11,7	19,4	11,6	19,4	50,0	28,6
Ромкиње	73,6	87,3	68,1	84,4	64,5	81,7	72,3	86,9
Остале и непоз.	21,7	26,9	23,3	31,6	18,4	34,2	35,2	24,7

Извор: На основу података из табела РЗС-а рађених по посебном захтеву аутора чланка

Разлике су присутне и у групи пограничних општина. Оне су везане пре свега за учешће жена ромске националне припадности, како јасно декларисаних у попису, а још више стварно присутних у

укупном становништву тих општина.¹ Ако се изузме Црна Трава (због изразито малог броја рађања), удео ванбрачних рађања изнад просека има Сурдулица (40%), Бујановац (29,3%), Лебане (31%). Посматрано према етничком саставу тих општина у време Пописа из 2011. године удео Рома је висок, у Сурдулици је 13%, Лебану 6% а Бујановцу 9% (2002. године). Имајући у виду врло високе уделе ванбрачних рађања код ромске популације, и неколико пута веће од просека, њихово велико учешће у укупном становништву се одражава и на висок удео ванбрачних рађања у тим срединама. У том погледу најизразитији је пример Бојника, који не припада пограничним општинама, али има слично учешће Рома у укупном становништву као погранична Сурдулица. Општина Бојник 2011. године има највећи удео Рома у укупном становништву (15%), не само у југоисточној Србији, већ и у целој Србији. Уједно, то је и општина са највећим учешћем ванбрачних рађања. Једна општина је погранична (Сурдулица), а друга (Бојник) није, али обе имају висок удео Рома и висок удео ванбрачних рађања. Закључак је да ниво ванбрачних рађања није одређен специфичностима условљеним територијалним положајем општине, већ структуром становништва, пре свега националном.

РЕЗУЛТАТИ ДУБИНСКОГ ИСТРАЖИВАЊА: МАЈКЕ РОМСКЕ НАЦИОНАЛНЕ ПРИПАДНОСТИ

У Србији за сада нису спроведена дубинска анкетна истраживања о рађању ван брака, а посебно не таква која у фокусу разматрања имају националну припадност мајке. То се односи како на Србију као целину, тако и на југоисточну Србију. У недостатку таквих истраживања, чији би резултати могли да се користе приликом разматрања теме овог рада, аутори су сматрали да би бољем разумевању проблема могли да послуже резултати сличних истраживања спроведених на неком другом подручју, пре свега у Србији. С тим у вези, у овом раду се наводе резултати дубинског истраживања о ванбрачном фертилитету, спроведеног у Београду, током 2011/2012. го-

¹ Треба имати у виду специфичност понашања припадника ромске националности када је реч о изјашњавању о националној припадности. У зависности од јачине свести о националном идентитету, деловања националних политичких партија и других организација, утицаја ромских удружења, као и доминантног облика становања и живота Рома, и њихово национално изјашњавање је подложно променама, како приликом пописа, тако и при регистрацији виталних догађаја. Стога се може претпоставити да је учешће мајки Ромкиња међу мајкама деце рођене ван брака веће него што то показују подаци о учешћу мајки ромске националне припадности. Тиме се може објаснити и повећано учешће мајки српске националне припадности у ванбрачним рађањима у неким општинама југоисточне Србије са натпросечним учешћем Рома.

дине.² Обављено је на узорку од сто испитаница. Одабране су мајке деце која похађају предшколску установу, а рођена су ван брака. Поред осталог, национална припадност мајке је једно од основних обележја разматраних у анализи. На овом месту изложени су резултати који се на односе само на мајке ромске националности. У истраживању је од укупно сто испитаница тринаест било ромске националне припадности, што је приближно процентном учешћу Ромкиња у укупним ванбрачним рађањима у Београду. Аутори полазе од претпоставке да су услови живота испитаница повољнији него код већине мајки Ромкиња у Београду, а нарочито у односу на Ромкиње у југоисточној Србији, где је према релевантним анкетама сиромаштво веће. Испитанице живе у великом граду, њихова деца похађају вртић, а и неки други услови живота су бољи од просечних. Ипак, њихови ставови према браку и образовању, као и однос према репродуктивном здрављу, одабрани за ову анализу, могу да имају општије значење. Зато сматрамо да и резултати ове квалитативне анализе могу да допринесу бољем разумевању потреба мајки деце рођене ван брака, међу којима су Ромкиње веома заступљене – велика већина деце мајки ромске националности рођена је ван брака.

Социодемографске карактеристике испитаница

Све испитанице ромске националности које су учествовале у истраживању одабране су посредством предшколске установе коју похађа њихово дете. Оне су различитог узраста, најмлађа има 22 а најстарија 42 године, и већина се налази у оптималној репродуктивној старости (група 20–34 година). Према броју деце, највише, шест мајки је са једним дететом, четири имају по троје деце, две мајке по четворо, и једна шесторо деце. Девет испитаница су самохране мајке, а четири живе у ванбрачној заједници.

Према образовној структури, већина, осам испитаница, има завршену основну школу. Три су завршиле 4 разреда основне школе, а једна од њих похађа вечерњу школу ради завршетка осмогодишњег школовања. Без школе је само једна испитаница, и она похађа курс описмењавања (у „контејнер насељу“, где су расељени из нехигијенског насеља), а такође само једна има завршену средњу школу. Према занимању, осим једне хигијеничарке и једне медицинске сестре, све остале испитанице су домаћице. Запослена је само једна (хигијеничарка). Ипак, осим две најмлађе, које никада нису радиле, све остале имају радно искуство. Седам испитаница има и радни стаж, од 8 месеци до 14 година. Радиле су и непријављено, углавном као

² Истраживање је спроведено у оквиру израде докторске тезе Биљане Станковић са темом „Ванбрачни фертилитет у Србији од половине 20. века“

хигијеничарке или спремачице по кућама, што важи и за четири испитанице које су повремено радиле без званичног запослења.

Извори прихода су различити. Сопствену плату има једина запослена испитаница, и само она не остварује право на дечји додатак. Породичну пензију прима једина међу испитаницама која је била у браку, удовица. На помоћ државе у потпуности ослоњена је једна испитаница, са здравственим проблемима, незапослена, без стажа, мајка шесторо деце са којом живи у социјалном стану. Новчану социјалну помоћ добија укупно седам испитаница, међу њима је пет самохраних и две које живе у ванбрачној заједници. Родитељски додаток примале су у време испитивања две испитанице. Платом партнера, односно оца, располаже се у две ванбрачне заједнице. Пет самохраних испитаница добија новчану помоћ од родитеља и браће и сестара који раде, а алиментацију четири. Већина има несигуран, минималан приход од повремених послова. Просечан месечни приход по члану породице се креће у распону од 2.500 до 15.000 динара, а код половине испитаница је мањи од 7.500 динара.

Укупан број чланова домаћинства креће се од два до осам. Највише, четири испитанице, живе у петочланом домаћинству. Стамбена ситуација је разнолика. Од четири испитанице које са децом и партнером живе у ванбрачној заједници, три живе у „контејнер насељу“, а четврта у родитељској кући партнера. Међу самохраним мајкама, четири испитанице имају решену стамбену ситуацију преко родитеља, три су подстанарке, једна живи у социјалном стану и једна у бесправно усељеном подруму од 10 м². Шест самохраних мајки живе саме са дететом, односно децом, а три у заједници с родитељима и проширеном породицом.

Репродуктивно здравље

Заједничка одлика понашања свих испитаница је да не користе контрацепцију за спречавање непланиране трудноће. У време око зачећа последњег детета (за шест испитаница је то прво дете) ниједна није користила било какву контрацепцију. Трудноћа је, међутим, била планирана у само четири случаја.

За три испитанице које су у то време живеле у ванбрачној заједници, рађање се подразумевало као природан исход, без обзира што је трудноћа била непланирана, а четврта, која је квалитет своје заједнице оценила као „лош“, трудноћу је открила касно:

Била сам два и по месеца трудна, било је касно. Нисам ни знала да сам трудна, почела сам да повраћам, имала мучнине, вртоглавицу. Имала сам нормално менструацију, и кад сам отишла код лекара сазнала да сам у другом стању (самохрана мајка, 29 година, 4 разреда основне школе, дете од 5 година)

Непланирана трудноћа осталих испитаница подстакла је и размишљање о абортусу. За три испитанице, које су биле у вези, али не и у партнерској заједници, абортус је био једно од могућих решења. Једна је од тога одустала, а две га нису реализовале због касног откривања, недостатка новца, страха од последица:

Било је касно, нисам имала новца, био је јако скуп, 8.000 динара, или 6.000 без анестезије... Ни мама ми није дала, рекла је: ако има за нас биће и за њега. И комшиница која је имала абортус, због посла, на после није могла да има децу, рекла ми је: никако немој (самохрана мајка, 32 године, партнер је напустио у тренутку откривања трудноће, са дететом од 5 година живи са мајком и још пет чланова породице)

О давању деце на усвајање, као виду решења проблема нежељеног рађања, без обзира на околности, није размишљала ниједна испитаница:

Не би ми пало на памет. Свако је дете мило мајци. Здраво, право родити, даш неком! Кад има 'леба за четворо, има и за њу (39 година, 25 година живи у ванбрачној заједници, шесторо деце)

*Ставови према браку и жеља
да се склопи брак пре рођења детета*

С обзиром на распрострањеност обичајних бракова међу ромским становништвом, за анализу су одабрани и делови који се односе на ставове испитаница према званичном браку и њихову жељу да га склопе. Већина испитаница даје предност званичном браку. У случају заједничког живота партнерског пара без деце, више од половине, седам испитаница, сматра да је боље бити у браку него у ванбрачној заједници. Према њиховом мишљењу, брак жени пружа више сигурности, даје јој већа права, одговорност мушкарца је већа, партнери са више одговорности прилазе решавању проблема и доношењу одлуке о евентуалном разлазу, а и однос околине према брачној заједници је позитивнији:

Ја не волим оно: удата си, а ниси на папиру. Желим да буде брак, заједнички живот, породица, као што је уобичајено... Имаш своје ја, тај папир даје самопоуздање, нисте одбачени, једна заједница, једно презиме (самохрана мајка, 32 године, са дететом од 5 година живи са мајком и још пет чланова породице, партнер је напустио у тренутку откривања трудноће)

...Неки кажу да није важан тај папир, да то потписивање ништа не значи. Али, опет, имаш неку сигурност, за будућност, и новчано и стамбено имате право... (32 године, самохрана мајка, са троје деце из две ванбрачне заједнице живи са мајком и тетком)

...У ванбрачној заједници никад се не зна, то је као да сте момак и девојка. Живимо заједно, па шта буде нек буде (22 године, седам година живи у ванбрачној заједници, једно двогодишње дете).

...Најбитније је то што људи не оговарају. Људи осуђују. Ако већ живите заједно, треба да будете венчани. И ако живите добро, зашто не би били у браку, по мени је то боље (29 година, самохрана мајка, подстанар са дететом од 5 година, живела у ванбрачној заједници седам година, разлаз кад је дете имало 3 месеца)

Шест испитаница, међутим, не мисли да брак има предност:

Нема никакве разлике. Ако имаш добар брак, и добру реч са мужем, исто је да ли си у потписаном браку или не (39 година, 25 година живи у ванбрачној заједници)

Када је реч о заједници у којој постоје и деца, нешто више, осам испитаница даје предност званичном браку, зато што је трајнија заједница која даје сигурност и стабилност за мајку и децу, па и у случају разлаза, деца се не осећају другачије од оне чији су родитељи у браку, одговорност оца је већа, он више учествује у одгајању детета, даје финансијску подршку, теже напушта породицу, а и однос околине је позитивнији. Наглашавају, међутим, да све то важи ако је брак добар, из љубави, никако ако представља трпљење.

Ја мислим да то нешто веже, једна кугла, целина... Мислим да је у заједници регуларној другачије, имаш права, овако ванбрачно немаш право, у браку ако није како треба можеш да тужиш, да тражиш своје право. У ванбрачној заједници може да долази – не долази, даје – не даје, помаже – не помаже... Да си на папир у заједници, али наравно да функционише како треба, тако треба да буде (36 година, самохрана мајка, дете од годину дана, рођено у ванбрачној заједници, разлаз кад је дете имало 3 месеца).

Некако, мени је то боље, сигурност. Јача је то заједница, у свему. Јача и слободнија бих била да сам у браку, знала бих своје место. То је сигурност која ти даје снагу, и у одлуци, у понашању, у свему... (32 године, самохрана мајка, троје деце из две ванбрачне заједнице)

Зато што онда ваша деца знају да имају оба родитеља, да су им то мама и тата, да ће да остану у тој кући, а не да их сутра отера. Ванбрачна заједница није ништа сигурно као брак... (22 године, седам година живи у ванбрачној заједници, једно двогодишње дете).

Пет испитаница, међутим, не мисли да брак има неку предност:

Папир није важан, значе људи, слога, разумевање. Нема разлике да ли је званични брак, црквени брак, ванбрачна заједница. Имате неког поред себе с ким заједно гајите дете, учествујете у васпита-

њу, издржавању, игри, свему. *Лакше је јер је двоје* (42 године, самохрана мајка, дете од 5 година, разлаз са партнером у трудноћи)

У време зачећа детета све испитанице су биле у вези с партнером, а неке и у ванбрачној заједници, а у време рађања детета девет испитаница је живело у заједници с партнером. Иако до склапања брака пре рођења детета, као ни до тренутка испитивања, није дошло ни у једном случају, брак је био опција о којој је размишљало шест испитаница. У два случаја то се подударало са жељама њихових партнера. Брак се ипак није остварио:

Родитељи су били против, и његови и моји. Ипак, више због његових... После су нам се смучили сви проблеми и расправе, па смо рекли да останемо како смо, добро нам је и овако како је... Договорили смо се да остане тако како је, а ако и за 20 година останемо заједно, можда ћемо се и венчати (22 године, седам година живи у ванбрачној заједници, једно двогодишње дете).

Лична карта, босанска му је била истекла, био је предао за двојно држављанство. И доста су се људи мешали, он је Босанац, ја Ромкиња... (36 година, самохрана мајка, дете од годину дана, рођено у ванбрачној заједници, разлаз кад је дете имало 3 месеца).

Четири испитанице су желеле да склопи брак, али то нису желели њихови партнери:

Наравно да сам желела. Али ништа нисам смела да кажем, нисам смела да зинем, онда добијем преко уста... Отишао је. Рекао је: ко зна чије је дете, не интересује ме то дете, ти одлучујеш, можеш да радиш шта хоћеш, никад ти нећу сметати... Исписани смо из живота... Боље то него да ме малтретира (самохрана мајка, 32 године, незапослена, са дететом од 5 година живи са мајком и још пет чланова породице)

Хтела сам потписани брак, да све буде како треба. Код нас је то срамота. То ми је била највећа жеља, да дете не буде ванбрачно. Он је мени обећавао да ћемо се венчати, обећавао куле и градове, а ја сам била слепа и наивна па сам му све веровала. Кад дође девојка у кућу, прави се славље, то је главно. Код мене то није било тако, ја сам побегла. Да ме запросио, била би венчаница, свадба... (29 година, самохрана мајка, једно дете, са 17 година „побегла“ код партнера, 7 година са повременим прекидима живели у заједници, разлаз кад је дете имало 3 месеца, партнер је истовремено имао још једну заједницу и двоје деце)

Седам испитаница, пак, није имало жељу да склопи брак пре рођења детета. У шест случајева, та жеља је била подударна са жељама партнера:

Није желео то дете, нисмо више живели заједно, живео је са својом женом, желео је да абортирам, рекао је да не рачунам на њега (31 година, троје деце из две ванбрачне заједнице, треће дете)

рођено после прекида друге ванбрачне заједнице која је трајала 7 година, непризнато очинство).

Имала сам 17 година кад сам се удала. Нисам побегла, али није било свадбе. Нисмо размишљали о потписивању брака, нисмо били пунолетни. После сам била пунолетна ја, он још није. Венчаћемо се. Не знам кад, нисмо се још договорили, али венчаћемо се (24 године, седам година у ванбрачној заједници, троје деце, у 5. месецу трудноће у тренутку испитивања)

Само у једном случају, мајка није желела да склопи брак пре рођења детета, а отац јесте:

Ја нећу да се венчам. Ако немамо заједнички језик, разумевање, причамо једно другом наше муке, један папир не држи ништо. Није важно да је брак потписан, него да живиш добро. Мени је успешан брак, имам боље услове него што сам имала са венчаног мужа (35 година, живи у ванбрачној заједници девет година, троје деце, удовица, 12 година била у званичном браку у коме је такође родила троје деце)

Сагледавање будућности

Без обзира на услове у којима живе, скоро све мајке поседују оптимизам, више од половине, њих седам, своју будућност замишља добро, једна веома добро, а три „ни добро ни лоше“. Размишљајући о својој будућности, све мајке су мислиле пре свега о својој деци и о томе како да њихову будућност учине бољом. Пуг у бољи живот своје деце пре свега виде у школовању:

Ја увек размишљам о будућности... Увек сам желела да имам своју породицу, да имам мужа, децу, да радим, да сам свој човек, да имам свој динар, да не зависим ни од кога. Да дајем све деци, да имају, да се школују, да имам миран живот, да имам љубави, оно што би сваки нормалан човек желео... Надам се да ће бити боље... (32 године, самохрана мајка, троје деце из две ванбрачне заједнице, незапослена, живи са децом, мајком и тетком)

Размишљам како да их школујем, да буду своји људи, да имају свој стални посао, да не зависе од других, да имају да хране своју породицу ... Кад ми је тешко, сама себе устихујем, кажем биће боље, да не знају деца, да не осете, ипак су деца осетљива на то... (31 година, самохрана мајка, незапослена, подстанар са троје деце из две ванбрачне заједнице) .

Две испитанице не воле да размишљају о будућности:

Не волим, јер увек видим лошу страну. Кад немате ни од чега, ни како, ни где... (самохрана мајка, 32 године, 4 разреда основне школе, незапослена, са дететом од 5 година живи са мајком и још пет чланова породице)

Само једна мајка своју будућност види као лошу, али и она првенствено настоји да својој деци створи услове за бољи живот:

Трудим се да мојој деци буде лепо. А мени како буде, искрено. Нисам имала неки идеалан живот ја, па гледам да се бар моја деца школују, да их изведем на прави пут, да не буду као ја. Сад ми је лакше, добила сам овај социјални стан, обезбедила сам бар боље услове за живот, ако ништа друго. А школују се деца, али посла нема, и то ми је највећи страх да ли ће моћи негде да се запосле, да живе од нечега. Колико год се ја трудим да се школују, бринем јер ромска деца ретко могу да се запосле. Бар да се запосли као чистачица негде, да не зависи од никога. Поготово овај дечак... Можда ће бити боља времена, не знамо. Сада је свима тешко (самохрана мајка, 42 године, са здравственим проблемима, новчана помоћ државе једини приход, са шесторо деце из две ванбрачне везе живи у социјалном стану)

Кратка интерпретација резултата

Резултати истраживања одабраних за овај рад пружају неколико увида. Пре свега, међу испитаницама је уочено одсуство планирања породице и коришћења контрацепције за спречавање непланиране трудноће. То као последицу има размишљања о абортусу, непланирана рађања, а такође и самохрано родитељство. Даље, и поред велике распрострањености обичајних бракова међу Ромима, већина испитаница даје предност званичном браку, а склапање брака пре рођења детета била је опција о којој је размишљала свака друга жена. Већина испитаница наглашава предност званичног брака нарочито када разматрају добробит деце, сматрајући га трајнијом заједницом која даје сигурност и стабилност за мајку и децу, па и у случају разлаза, заједницом у којој је одговорност оца већа, он више учествује у одгајању детета, даје финансијску подршку, теже напушта породицу, а и однос околине према партнерима који су у браку и њиховој деци је позитивнији. Наглашавају, међутим, да све то важи ако је брак добар, из љубави, никако ако представља трпљење. Такође, без обзира на услове у којима живе, код готово свих испитаница визија будућности је оптимистична. Притом све оне мисле пре свега о будућности своје деце и о томе како да је учине бољом. Пут у њихов бољи живот првенствено виде кроз школовање и исказују велику жељу и мотивисаност да се то и оствари. Зато мајке представљају најважнију карику за везу са образовним институцијама како би се повећао обухват ромске деце школовањем и тиме раскинуо „ланац сиромаштва“ Рома.

*УМЕСТО ЗАКЉУЧКА:
ИМПЛИКАЦИЈЕ ЗА МОГУЋИ ПОЛИТИЧКИ ОДГОВОР*

Пораст рађања ван брака у Србији, који се може оценити као умерен, у складу је са сличним променама које се одвијају и у другим европским земљама. У овом раду анализа рађања ван брака се пре свега односила на југоисточну Србију и то првенствено са аспекта националне припадности мајке, а у „жижи“ су биле Ромкиње. Код те националности удели деце рођене ван брака су такође растући, а уједно су и највиши. Нарочито су распрострањени обичајни бракови, што додатно утиче на високе уделе деце рођене ван (формалног) брака. Нестабилност, као једна од одлика ванбрачних заједница, а вероватно и обичајних бракова, отвара питање вулнерабилних једнородитељских ромских породица са децом. То има посебну тежину с обзиром на друштвено-економски положај ромске популације. Одликује га низак ниво образовања, низак степен економске активности, нарочито легалне, висока незапосленост. Стога се из анализе дате у овом раду могу извући неки закључци о импликацијама за могући политички одговор, који се пре свега односи на ромске породице. Може се дефинисати читав сплет могућих мера, у оквиру образовне, социјалне, здравствене политике. Мере образовне политике имају највећи значај, првенствено повећање обухвата ромске популације редовним школовањем. У том смислу важно је повећати и обухват ромске деце предшколским васпитањем и образовањем. Смештај деце у вртић мајкама омогућава да раде, обезбеђује и припрему за школу, што је важна претпоставка да се ромска деца укључе у школски систем и не напуштају школу, те може пружити вишеструку подршку ромским породицама у остваривању њихових родитељских функција. И квалитативно истраживање је потврдило да мајке Ромкиње не само да препознају потребу школовања своје деце, већ имају високу мотивисаност и могу да буду најважнија спона и посредник у повећању обухвата ромске деце образовањем. Показало је и да код њих постоји свест о потреби стручне подршке у васпитању и подизању деце, нарочито ако их саме одгајају, а предшколске установе и школе путем саветовалишног рада могу да је пруже. Дале, институције образовног и здравственог система као носиоци промоције репродуктивног здравља младих, могу да утичу на смањење рађања у адолесценцији, нарочито присутног у ромској популацији. Промоција планирања породице и очувања репродуктивног здравља осталих старосних група увек има утицај и на смањење непланираних и нежељених трудноћа. Подршка одговорном родитељству, унапређењу односа међу половима и већем укључивању очева у породични живот и родитељство такође има приоритетан значај. Важне су и мере социјалне политике и подршке породицама у виду новчане помоћи, као и помоћи при запошљавању, нарочито једноро-

дитељским, а посебно на подручјима где је дубина сиромаштва већа. Побољшању услова за раст и развој деце рођене ван брака у оквиру једнородитељских, али и других вулнерабилних породица могу да допринесу мере политике на државном нивоу, а посебно на нивоу локалне заједнице.

ЛИТЕРАТУРА

- Zeman, K.(2007). Transition of nuptiality and fertility onset in the Czech Republic since the 1990s - the role of women's education and its expansion. *MPIDR Working Paper WP 2007-17*, April 2007
- Kiernan, K. (2001). The Rise of Cohabitation and Childbearing outside Marriage in Western Europe. *International Journal of Law, Policy and the Family*, 15(1), 1–21.
- Kiernan, K. (2002). Unmarried cohabitation and parenthood: here to stay? European perspectives. *Conference on Public Policy and the Future of the Family*, Syracuse, NY, October 25th 2002.
- Liefbroer, A., & Dourleijn, E. (2006). Unmarried cohabitation and union stability: testing the role of diffusion using data from 16 European countries. *Demography*, 43(2), 203–221.
- Пенев, Г. и Станковић, Б. (2010). Карактеристике ванбрачних рађања у Србији у другој половини 20. и почетком 21. века. *Становништво*, XLVIII(2), 1–24.
- Perelli-Harris, B., Sigle-Rushton, W., Kreyenfeld, M., Lappegård T., Berghammer, K., & Keizer, R. (2012). The educational gradient of nonmarital childbearing in Europe: emergence of a pattern of disadvantage? *MPIDR Working Paper WP 2012-005*, January 2012.
- Станковић, Б. и Пенев, Г. (2010). Трендови ванбрачних рађања у Србији у другој половини 20. и почетком 21. века у ширем европском контексту. *Становништво*, XLVIII(1), 1–24.
- Станковић, Б. и Пенев, Г. (2012). Рађање ван брака: неки просторни аспекти. *Демографија*, IX, 181–199.
- Hamplova, D. (2007). Děti bez manželství nebo bez otců? *SDA Info 2007*, 1(2), 141–154.
- Heuveline, P., Timberlake, J.M., & Furstenberg, F.F. (2003). Shifting Childrearing to Single Mothers: Results from 17 Western Countries. *Population and Development Review*, 29(1), 47–71.
- Hiekel, H., Liefbroer, A., & Poortman, A-R. (2012). The meaning of cohabitation across Europe. *European Population Conference 2012, Stockholm, 13–16 June 2012*. <http://epc2012.princeton.edu/papers/120762>
- Chaloupkova, J. (2007). Diferenciace motivů svobodného mateřství: proč neprovdané matky nevstoupily před narozením svého prvního dítěte do manželství? *SDA Info 2007*, 1(2), 127-140.

Biljana Stanković, Goran Penev, Institute of Social Sciences, Centre for Demographic Research, Belgrade

**MOTHER'S ETHNICITY AS A KEY FACTOR IN
EXTRAMARITAL FERTILITY IN THE BORDER
MUNICIPALITIES OF SOUTH-EASTERN SERBIA:
ROMA WOMEN IN FOCUS**

Summary

An increase in the number of extramarital births has been one of the changes in the partnership and marital behaviour in all European countries over the past four decades. Rates of extramarital births differ significantly both at the regional or state levels and at lower territorial levels. At the root of these changes lie numerous socio-economic and demographic factors and dominant norms of behaviour, especially the educational structure and the economic status of the fertile female population, ethnic structure, adolescent fertility rates, presence of traditional norms that promote marital births, and rates of traditional marriages. Differences in the rates of extramarital births can be found in Serbia as well, and in this paper, the emphasis is on the analysis of the ethnicity of the mother, which has in many cases been a strong predictor of these differences. The rate of extramarital births is especially high for the Roma people. Even though Roma people constitute only 2% of the total population, and only 4% of total live births in Serbia are born to Roma mothers, one in eight extramarital children is born to a Roma mother.

In this analysis, we give particular attention to south-eastern Serbia and its border municipalities. The Roma people form only one twentieth of the population of south-eastern Serbia, and yet Roma extramarital births represent one third of all extramarital fertility in this region. There are differences between the border municipalities and the other municipalities in south-eastern Serbia, but these differences have not been large, especially in recent years. These differences are primarily caused by an increase in the share of extramarital fertility of Albanian women, and Albanians live almost exclusively in Serbian border municipalities. Thus, changes in, and differences between, border and other municipalities of south-eastern Serbia are first and foremost a result of the ethnic structure of the population. Differences are present among border municipalities as well, and these differences are primarily due to the share of the Roma women in the population, both their official share according to the Census (which takes into account only those women who explicitly declared themselves Roma), and even more so the real share of the Roma women in the population. A very large rate of extramarital births in the Roma population (several times higher than the rate of such births in the general population) coupled with the large share of the Roma in the total population of a municipality results in a high rate of extramarital births in that municipality. The examples of Surdulica and Bojnik clearly illustrate this: only one of these two municipalities is at the border, but both have a large Roma population and a high rate of extramarital births. The general conclusion is that the rate of extramarital births is not determined by the geographic location, but by the population structure, primarily the ethnic structure.

This paper includes some of the main findings of the recent qualitative research on extramarital births in Belgrade, Serbia, and focuses on those results that concern the reproductive health of the Roma women and their attitudes toward marriage and education. The paper also considers some implications for policies aimed at improving the standard of living of vulnerable Roma families, especially the ones with single parents.